

Boekbesprekingen

Regionale diversiteit in Midden- en Oost-Europa

Leo Paul & Ben de Pater (red.)

Midden- en Oost-Europa. Geografie van een transitiezone.

Assen: Koninklijke Van Gorcum, 2010; 242 blz.; € 28,50; ISBN: 987-90-232-4400-4

'Midden- en Oost-Europa, geografie van een transitiezone' bevredigt volgens de belangrijkste auteur van het boek, de Utrechtse sociaal-geograaf Leo Paul, een 'zekere nieuwsgierigheid naar onze nieuwe partnerlanden van de Europese Unie'. Het moet gezegd worden dat dit boek volledig voldoet aan dit uitgangspunt. Het bevat een schat aan informatie en analyse over Midden- en Oost-Europa, dat na de val van de Berlijnse muur voor een deel aansluiting heeft gezocht en gevonden bij de euro-Atlantische structuren, zoals de EU en de NAVO. Het is goed te merken dat het boek het resultaat is van 25 jaar onderwijs over deze regio aan het departement Sociale Geografie en Planologie van de Rijksuniversiteit Utrecht, waaraan Leo Paul verbonden is.

Paul, die van de tien hoofdstukken in dit boek er zeven heeft geschreven, heeft geput uit zijn onderwijsmateriaal, maar ook uit scripties die onder zijn begeleiding zijn geschreven, uit veldwerksessies en onderzoeksreizen en ten slotte uit het fotomateriaal dat tijdens die sessies en reizen is verzameld. Hierdoor is het niet alleen een goede inleiding in de recente geschiedenis en kenmerken van een Europese regio, Midden- en Oost-Europa, maar is het boek rijkelijk geïllustreerd met originele foto's die vaak door de auteur zelf zijn genomen, en handzame kaarten. Zijn mede-auteurs zijn oud-studenten en medewerkers van de afdeling Sociale Geografie en Planologie, die interessante *case*

studies verzorgen en aan de hoofdstukken van Paul relevante kaders toevoegen.

Geografie. Het boek volgt een chronologische indeling, waarbij de hoofdmoot wordt gevormd door de geschiedenis van de 20ste eeuw. Vooral het communistische tijdperk krijgt veel aandacht, alsmede de transformatie van het politieke, economische en maatschappelijke systeem naar een nieuwe democratische, kapitalistische orde. Verder zijn er *case studies* over het uiteenvallen van Joegoslavië en over de metamorfose van een Sovjet-kolonie, Estland. Dit zijn op zich zelf ook onderwerpen die in politicologisch getinte handboeken over Midden- en Oost-Europa te vinden zijn. De meerwaarde van het boek zit hem juist in de sociaal- en politiek-geografische benadering.

In het eerste hoofdstuk buigt Paul zich over de geografische afbakening van 'Midden-Europa'. De Baltische landen worden wel tot Midden-Europa gerekend, Wit-Rusland daarentegen niet. Het lijkt erop dat het EU-lidmaatschap een beslissende stem heeft gekregen in de geografische markering van Midden-Europa. Dat is echter een nogal subjectief criterium. Paul merkt dan ook terecht op: 'haar grenzen [die van Midden-Europa, LM] zijn dus vaag en omstreden' (blz. 4). Een van de belangrijkste stellingen van het boek is dat we inmiddels te maken hebben met een zeer diverse regio. Paul en zijn mede-auteurs hebben gelijk als zij

stellen dat Midden- en Oost-Europa niet meer te vergelijken is met de eenheidspot, of althans het westerse beeld van een eenheidspot, dat het onder het communisme was. Niet alleen de kaart van Midden- en Oost-Europa is grondig gewijzigd na de val van het communisme – de regio telt inmiddels 29 staten – maar door de integratie van een deel van de regio in de EU is ook het karakter van de grenzen veranderd (blz. 58). Sommige landen hebben 'zachtere grenzen' gekregen, waarmee bedoeld wordt dat men in deze landen ongelimiteerd in- en uitreizen kan, zeker als deze landen inmiddels tot de Schengen-zone zijn toegetreden. Voorheen, onder het communisme, waren de grenzen hermetisch afgesloten.

De geografische invalshoek komt vooral naar voren in de hoofdstukken 6 en 7, die respectievelijk gaan over stad en land en over mobiliteit, migratie en toerisme. In Midden- en Oost-Europa is het stedelijk beleid inmiddels ingrijpend veranderd. De vastgoedwereld en de banken hebben ook in deze regio van Europa greep gekregen op de grondprijzen, waardoor deze spectaculair zijn gestegen (blz. 112). Ook hebben de Midden- en Oost-Europese landen inmiddels met vergrijzing te maken gekregen. In dit verband spreekt men ook voor deze landen van een 'tweede demografische revolutie'. Deze situatie is voor de arbeidsmarkt in de Midden- en Oost-Europese landen nog zorgelijker dan in West-Europa, omdat de arbeidsmi-

gratie van Oost naar West sinds de Europese integratie van de landen in Midden- en Oost-Europa intensiever is geworden.

Maar ook in de andere hoofdstukken is er veel aandacht voor de geografische aspecten van Midden- en Oost-Europa. We vinden informatie en analyses over de stedelijke ontwikkeling in Oost-Duitsland; over de Midden-Europese rivier de Donau; over bergketens zoals de Karpaten; over de vindplaatsen van ijzererts in de regio; over de Duitse/ Poolse grensstad Görlitz/Zgorzelec, die in tweeën gesplitst is door de Oder-Neisse rivier; en over wat binnen Midden- en Oost-Europa als kern- versus periferiegebied geldt. De geografische ligging binnen deze regio wordt soms gebruikt als verklaring voor de grote sociaal-economische verschillen binnen Midden- en Oost-Europa. De verklaring voor de vraag waarom Polen en Tsjechië beter de crisis hebben doorstaan dan Hongarije en Roemenië heeft volgens Paul te maken met het feit dat Polen en Tsjechië westelijker liggen dan de andere twee Midden- en Oost-Europese landen en derhalve dichter aansluiten bij het West-Europese kerngebied.

Gebrek aan legitimiteit. Een belangrijke vraag, die in het boek niet uitputtend wordt behandeld, is waarom het communisme mislukt is. In het betrokken hoofdstuk (zie hoofdstuk 3) wordt veel de nadruk gelegd op het tekort schieten van de materialistische verworvenheden van het communistische systeem. 'De meeste onderzoekers zien in de zwakke economische prestaties van de planeconomie de belangrijkste oorzaken van de implosie van het systeem.' (blz. 53) Deze opinie wordt ook overgenomen door Paul. Nu is het zeker waar dat de slechte voorzieningen, het gebrek aan consumptiegoederen, de lage salarissen, enz. hebben bijgedragen aan de ineenstorting van het communistische systeem.

Maar wat minstens even belangrijk is geweest, is de immateriële cultuur, die in Pauls beschouwing nagenoeg afwezig is. Het communisme is nooit in staat geweest de bevolkingen van Midden- en Oost-Europa echt aan zich te binden.

De communistische regimes hadden een legitimiteitsprobleem. Dat was overigens veroorzaakt door eigen falen en tekortkomingen en door het gebruik van terreur tegen de eigen burgers, zoals tijdens het neerslaan van de diverse opstanden in het Oostblok: in Oost-Duitsland (1953), in Hongarije (1956) en in Tsjecho-Slowakije (1968). De jaren vóór deze opstanden werden gekenmerkt door het gewetenloze optreden van de communistische veiligheidsdiensten. Het boek refereert hier wel naar (zie blz. 44 en 54), maar verzuimt dit verder uit te werken als verklaringsgrond voor de implosie van het systeem. De drang naar vrijheid en genoegdoening voor de slachtoffers van het communisme bleek uiteindelijk sterker dan de angst voor terreur. Dit, gekoppeld aan de slechte sociaal-economische prestaties van het communisme, heeft uiteindelijk de val van het systeem bespoedigd.

Een dergelijk groot project als een inleiding tot de recente geschiedenis en geografische kenmerken van Midden- en Oost-Europa is altijd onvolledig. De culturele diversiteit en de gevolgen daarvan zijn niet altijd in tabellen te vangen. Het is waar dat de belangrijkste godsdienst van de Hongaren 'rooms-katholiek' is (blz. 9), maar door het niet noemen van het Hongaarse protestantisme gaat er veel verloren. Eeuwenlang was het protestantisme, dat vooral aanhang had in Oost-Hongarije en Transsylvanië, de bakermat van het verzet tegen Habsburgs absolutisme en een voertuig van contact met de West-Europese zeemachten: Engeland en Nederland. Deze contacten hadden veel invloed op de geestelijke en culturele ontwikkeling van Hongarije. Het is waar

dat de Roemenen een Latijnse taal spreken, maar dat deze rechtstreeks afkomstig zou zijn van de Romeinse garnizoenssoldaten na vermenging met de Daciërs in Transsylvanië, zoals Paul beweert (blz. 22), zal buiten Roemenië met de nodige scepsis ontvangen worden. Het is wel zo dat de Roemenen optimaal geprofiteerd hebben van hun 'Latijnse imago' tijdens de vredesonderhandelingen na afloop van de Eerste Wereldoorlog, toen zij in de discussie over de verdeling van Transsylvanië vanwege hun Romaanse achtergrond de steun van Frankrijk en Italië wisten te verwerven.

Afgezien van dergelijke haast onvermijdelijke onvolledigheden is dit boek een geslaagd project dat door de gedegen redactie van de tekst door Ben de Pater ook nog eens prettig leesbaar is.

László Marác

Dr L.K. Marác is als Universitair Docent verbonden aan de opleiding Europese Studies van de Universiteit van Amsterdam.

Censuur en repressie als stimulans voor kunstuitingen in Iran

Pieter Verstraete & Peter Van Goethem

Iran: de kunst van het ontwijken. Censuur en verzet in de Islamitische Republiek Iran.

Leuven: Acco, 2011; 99 blz.; € 18,50; ISBN: 978-90-334-8400-1

Velen beschouwen Iran als één van de schurkenstaten uit de 'As van het Kwaad'. De huidige president regeert het land met een ijzeren vuist en onderdrukt elk binnenlands verzet. Een bezoek brengen aan Iran lijkt op het eerste gezicht vooral een gevaarlijk idee. Pieter Verstraete en Peter Van Goethem trotseren alle westerse vooroordelen om met eigen ogen te aanschouwen of er achter de harde buitenkant nog iets anders schuilgaat.

De Franse filosoof Michel Foucault dient als inspiratiebron voor de auteurs. Tijdens de Iraanse Revolutie van 1979 raakte Foucault in de ban van Iran, toen hij tweemaal naar het land afreisde om verslag te doen van de gebeurtenissen. Dáár werden 'ideeën geboren en kwamen ze tot een krachtsexplosie'. In zijn poging te ontdekken hoe macht en verzet zich tot elkaar verhielden, kwam de filosoof tot de conclusie dat westerse woorden ontoereikend waren voor het beschrijven van de omwentelingen. Foucaults zoektocht naar wat er schuilging achter de enorme volksofstand van 1979 dient als leidraad voor deze weergave van de journalistieke reis die de auteurs in oktober 2010 door Iran maakten. Zij voelen dezelfde noodzaak als Foucault om de creativiteit van het verzet aan het licht te brengen; daarbij richten ze zich hoofdzakelijk op de kunstwereld.

Schilders, filmmakers, schrijvers en beeldhouwers bevinden zich in een positie om uiting te geven aan gevoelens van spanning en sociale misstanden en zijn een soort antennes van de samenleving. In vijf weken trachtten Verstraete en Van Goethem aan de hand van gesprek-

ken met kunstenaars en bezoeken aan galleries te weten te komen hoe de Iraanse kunstwereld verzet tegen de onvrijheden in de praktijk omzet. De titel van hun boek, *De kunst van het ontwijken*, verwijst naar de toeren die de kunstenaars moeten uithalen teneinde de censuur te omzeilen en het verzet zelf op deze wijze tot een kunst te verheffen.

President Ahmadinejad heeft alle kunst die de islamitische culturele dominantie dreigt te ondermijnen, verboden en hij streeft totale controle op de artistieke vrijheid van de culturele productie na. Toch kan hij de Iraanse cultuur niet helemaal bepalen. Een groeiende meerderheid van jonge mensen probeert zich af te zetten tegen de door de regering voorgeschreven regels. Vooralsnog echter blijven de mogelijkheden van vrije expressie zeer beperkt. Verstraete en Van Goethem richten zich op het terrein dat binnen de grenzen van het in Iran toelaatbare bestaat en de spanningen die de behoeften tot het uiten van kritiek binnen dit terrein meebrengen.

Uiteindelijk is het boek een gedetailleerde uitwerking van voorbeelden die tussen kunst en verzet in hangen en de mogelijkheden die de kunstenaars hebben om artistieke producties vorm te geven en te verspreiden. De sublieme wijze waarop sommige kunstenaars censuurmaatregelen weten te ontwijken en op subtiele manier wantoestanden aan de kaak kunnen stellen, staat centraal. De kunstwereld bedeeft een grote rol aan de interpretatie van de toeschouwer toe, die verborgen betekenissen moet achterhalen.

Midden in het boek hebben de auteurs een serie afbeeldingen ge-

plaatst die zeer kundig de zoektocht naar een alternatieve taal illustreren. Eén afbeelding toont een lege muur met acht spijkers, waar lange vrouwenharen tussen zijn gespannen. De kunstenaar, Ghazaleh Hedayat, noemt dit stuk 'The Sound of my Hair'. Het onderschrift luidt: 'In Iran is het voor vrouwen verboden om in het openbaar te zingen.' De auteurs stellen dat censuur en repressie in de Islamitische republiek Iran voor de meeste kunstenaars een stimulans voor creativiteit betekenen.

In het laatste hoofdstuk willen de auteurs, in een uiterste poging Foucault te volgen, de lezer informeren over hun ervaringen in Iran tijdens het maken van een documentaire. De makers hebben voor de gelegenheid hun westerse vooroordelen laten varen en hun gekleurde brillen afgezet. Wat betreft het eindeloze verantwoord van het belang van het maken van de documentaire, waarbij ze op zoek gaan 'naar antwoorden op vragen die het leven zelf stelt', terwijl ze hun 'eigen identiteit naast zich neerleggen', moeten toch echt vraagtekens worden gezet bij de haalbaarheid van het project en de relevantie van dit hoofdstuk in het boek. Waarom de auteurs denken dat ze in vijf weken tijd tot de Iraanse werkelijkheid kunnen doordringen, is een raadsel. Daarenboven schijnen ze ook niet te beseffen dat hun westerse aanwezigheid alléén al diverse zaken kan beïnvloeden.

De auteurs presenteren hun 'gedocumenteerd gebaar' als een onbevooroordeeld kijken, maar ze kunnen hoogstens een poging daartoe wagen. Het achterliggende idee is te waarderen: de 'documentaire'

beeldt iets uit en het is aan de kijker een antwoord te vinden in de interpretaties. Het moge duidelijk zijn dat de bron van dit idee uit de Iraanse kunstwereld stamt, waar hetzelfde soort communicatie tussen aanschouwer en object noodgedwongen van vergelijkbare aard is.

Leonie van der Stijl

Leonie van der Stijl verkeert in de afrondingsfase van de masteropleiding geschiedenis van de Rijksuniversiteit Groningen. Onder meer tijdens haar stage bij *Scholars at Risk* in New York hield zij zich bezig met academische (on)vrijheid.

Alles over corruptie en de bestrijding ervan

Michel van Hulten

Corruptie, handel in macht en invloed.

Den Haag: Sdu Uitgevers, 2011; 216 blz.; € 24,50; ISBN: 978-90-1257-323-8

Nederland scoort goed op de *Corruption Perception Index* (CPI) van Transparency International (TI), een internationale non-profitorganisatie die zich inzet om corruptie te bestrijden in de wereld. Nederland staat in de top-10 van landen die als *minst corrupt* worden beschouwd (Finland staat al jaren nummer 1). Een plek in de top-10 is niet slecht op een lijst die inmiddels meer dan 170 landen omvat. De vraag is echter, wat zegt zo'n plek nu werkelijk? Wat meet de CPI precies? En is een plek in de top-10 reden om 'rustig te gaan slapen'?

Michel van Hulten is in zijn boek *Corruptie, de handel in macht en invloed* helder in zijn antwoord: de CPI meet slechts percepties van geselecteerde ondernemers, academici en risicoanalisten van de mate waarin zij ambtenaren in een land als corrupt ervaren. Het zegt niets over het werkelijke aantal corruptiegevallen in een land. En een plaatsje stijgen of dalen kan zelfs te maken hebben met alfabetische *ranking* van landen met een gelijke score. Van Hulten heeft er zijn persoonlijke strijd van gemaakt erkenning te krijgen voor zijn kritiek op de CPI.

Corruptie komt ook in Nederland voor. En de omvang in euro's die ermee gemoeid is, kan nog wel eens

veel groter zijn dan die in menig Afrikaans land, gewoonweg omdat de omvang van de Nederlandse economie groter is dan welk Afrikaans land dan ook.

Van Hulten begint met de lezer mee te nemen langs een zoektocht naar wat corruptie nu eigenlijk is. Is een ambtenaar die een drankje accepteert van een ondernemer in een plaatselijk café, daardoor gevoeliger om aan de vergoeringswensen van een ondernemer tegemoet te komen? En wat als de ambtenaar accepteert om mee uit eten te gaan? Of meegaat op een zakenreisje gefinancierd door de ondernemer? Helemaal helder waar volgens Van Hulten de grens ligt, wordt het niet; wél wordt duidelijk dat er veel verschillende definities zijn. En ook krijgt de lezer de indruk dat corruptie, omkoping, fraude, gerichte beïnvloeding en belangenbehartiging (lobbyen) al sneller 'om de hoek komen kijken' dan een doorsnee burger in Nederland denkt. Het blijkt echter moeilijk een goed beeld te krijgen van de omvang van corruptie in Nederland. De meeste inventarisaties vermijden het woord corruptie, alsof het bijna ondenkbaar is dat het verschijnsel zou kunnen voorkomen.

Een interessant denkkader om corruptie beter te begrijpen dat Van Hulten aanreikt, komt van de Amerikaanse wetenschappelijk onderzoeker Michael Johnston. Volgens Johnston is het onmogelijk om een alomvattende definitie van corruptie te vinden, evenmin als het opnemen van alle landen in een enkele rangorde. Hij identificeerde vier 'corruptiesyndromen' (*Influence markets*, Elite-kartellanden, Oligarch en Clan, en *Official Moguls*) en kwalificeerde landen per syndroom. Vooral landen in Noordwest-Europa, waaronder Nederland, kwalificeerde hij als passend binnen het eerste type, *Influence markets*, gekenmerkt door 'een verflechting van particuliere belangen met de geïnstitutionaliseerde politieke processen, met de bedoeling toegang en invloed te krijgen, waarbij politici dikwijls de tussenpersonen zijn' (blz. 43).

De Lockheed-affaire kan hiervoor als goed voorbeeld dienen. Was prins Bernard corrupt? Naar mijn inschatting is bij een meerderheid van de Nederlandse bevolking inmiddels het beeld dominant dat prins Bernard in ieder geval niet helemaal deugde. Oud-premier Drees, oud-minister van Economische Zaken Van den Brink en oud-minister van

Financiën Liefstink hebben daarentegen een imago 'onkreukbaar' te zijn. Prins Bernhards handelwijze in de Lockheed-affaire was echter in principe door de Nederlandse regering, lees het kabinet-Drees, ooit, begin jaren '50 nog, toelaatbaar geacht. De prins werd publiekelijk veroordeeld, de nauwst betrokken bewindslieden werden publiekelijk nauwelijks beschadigd.

Van Hulten maakte in 1976 deel uit van de regering-Den Uyl, als staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat. Hij concludeert nu: 'Wat ik me toen niet realiseerde was dat de regering de prins veroordeelde om het ontvangen van een gift die de Nederlandse regering 25 jaar eerder als betaling oorbaar had gevonden. Achteraf gezien realiseer ik me hoe hypocriet dat was.' (blz. 23)

Het boek neemt de lezer mee langs de vragen wat corruptie nu precies is, of het verschijnsel goed of slecht is, hoeveel het voorkomt en hoe het te bestrijden is. Wat te doen?, vraagt Van Hulten in het afsluitende hoofdstuk. Hier presen-

teert hij 17 voorstellen. Onder meer stelt hij voor het inkomen en bezit van iedereen die werkzaam is in het publieke domein, openbaar te maken; resultaten van controles door het parlement, Provinciale Staten, gemeenteraden en de Rekenkamer te publiceren; een gespecialiseerd anti-corruptiebureau in te stellen; en klokkenluiders te beschermen.

Inderdaad, een efficiëntere bescherming van klokkenluiders zou een verbetering zijn en het versterken van openbaarheid rondom ontvangen giften, herkomst van inkomsten van personen in publieke dienst en benoemingen in publieke dienst zou zeker stappen in de goede richting betekenen. Er ligt volgens Van Hulten al jaren een wetsvoorstel ter bescherming van klokkenluiders in de Kamer te wachten op afwerking. Maar er lijkt geen meerderheid voor gevonden te kunnen worden, vanwege het ontbreken van overeenstemming over de wijze van aanpak tussen werkgevers- en werknemersvertegenwoordigers.

Van Hultens boek is zeker leeswaardig, hoewel qua structuur en stijl enigszins slordig. De tocht langs een definitie van corruptie is verwarrend en langdradig. Maar het boek draagt zeker bij aan het debat over corruptiebestrijding in Nederland en de wereld. Dit debat lijkt politiek wat op een laag pitje te staan, en dat terwijl er voldoende aanleiding is het flink op te voeren. Er zijn sinds de bouwfraude geen drastische maatregelen genomen die ervoor zorgen dat klokkenluiders beter beschermd worden. Ook hoe het te voorkomen is en bestreden kan worden. Nederland is geen voorloper als het gaat om regelgeving ter bestrijding van corruptie of de gerichte aanpak ervan. Van Hultens boek slaagt erin de behoefte dit te verbeteren flink aan te wakkeren.

Huub Ruël

Dr H.J.M. Ruël is universitair docent internationaal management aan de Universiteit Twente.

Redder van Venezolaanse armen

Edwin Koopman

[Venezuela] De Oliekoning – Hugo Chávez en de beloftes van zijn Latijns-Amerikaanse revolutie.

Amsterdam: Uitgeverij Podium b.v. 2011; 218 blz.; € 17,50; ISBN: 978-90-5759-129-7

Edwin Koopman is correspondent Latijns-Amerika voor diverse Nederlandse bladen en omroepen. Hij heeft de ontwikkelingen in Venezuela gevolgd door frequente bezoeken aan het land. Eerder verscheen van zijn hand een boek over het hedendaagse Cuba, *De ritselaars van Havana*.

In zijn nieuwste boek, *De Oliekoning*, beschrijft Koopman de revolutionaire politiek van Hugo Chávez als president van de Bolivariaanse Republiek Venezuela. De titel illustreert kernachtig de poli-

tieke figuur die Chávez is geworden. De afgelopen twaalf jaar heeft hij zich ontwikkeld van militair van bescheiden komaf tot leider en spreekbuis van de arme Venezolaan, en uiteindelijk tot autocraat, omringd door een kleine groep vertrouwelingen en een zeer zorgvuldig gecultiveerde en sterke persoonscultus.

Venezuela is synoniem geworden met Hugo Chávez. Chávez is zich vanaf het begin van zijn politieke carrière zeer bewust geweest van het doorslaggevend belang van zijn publieke imago voor zijn positie, en

hij zet daarvoor dan ook alle middelen in. De Venezolaanse media fungeren op straffe van sluiting als zijn podium. Hij kiest zorgvuldig zijn uitspraken, zijn vrienden, optredens en zelfs zijn kleding om zich te laten zien als de Latijns-Amerikaanse democratische revolutionair in de traditie van Simon Bolivar, die zich sterk afzette tegen het corrupte kapitalistische Westen. Hij cultiveert zijn heldenstatus als redder van de Venezolaanse armen en voorvechter van de Latijns-Amerikaanse revolutie.

Koopmans boek is een min of meer chronologisch reisverslag, waarbij de schrijver regelmatig uitstapjes maakt om de geschiedenis en achtergrond van de Venezolaanse politiek uiteen te zetten. Hoewel dit nuttige en noodzakelijke informatie is voor de lezer, kan deze hierdoor soms het overzicht wat verliezen. Koopman laat zien dat het samenspel tussen politieke ideologie, mondiale en regionale verhoudingen, micro- en macro-economie en Venezolaanse cultuur het succes van Chávez bepaalt. Door zijn persoonlijke ervaringen in Venezuela weet Koopman vooral de culturele component treffend te illustreren. Hij ontleent veel aan zijn ontmoetingen met 'gewone' Venezolanen uit alle lagen van de bevolking en van alle politieke overtuigingen. Het boek biedt de lezer inzicht in de verdeeldheid en innerlijke strijd waarin Venezuela en zijn bevolking zich bevinden. Uit de interviews en ervaringen van Koopman met zowel voor- als tegenstanders van Chávez blijken een passie en overtuiging die de Nederlandse politiek geheel onbekend zijn. Wat duidelijk naar voren komt, is dat emotie essentieel is voor het succes van Chávez.

De oliereserves van Venezuela zijn de kurk waarop het bewind van Chávez drijft. Toch is de energiepolitiek van Chávez, evenals zijn economisch beleid in bredere zin, vaak

onnavolgbaar en soms ronduit destructief. In het buitenland gebruikt Chávez goedkope olie als ruilmiddel om politieke steun te winnen via 'oliediplomatie', in plaats van deze te verkopen tegen wereldmarktprijzen en de winst te investeren. Binnenslands zet hij subsidiëring van basisvoorzieningen en voedingsmiddelen voor de armsten in om steun te behouden van zijn traditionele achterban. De kosten van dit mooie politieke gebaar zijn torenhoog en zeer schadelijk voor de economie.

Koopman laat zien hoe Chávez dergelijke maatregelen altijd weer weet uit te leggen in het belang van de arme Venezolaan en geheel volgens de leer van Bolivar, of dit nu waar is of niet. De oppositie weet de zwakheden van het economisch en energiebeleid van Chávez nauwelijks te gebruiken om steun te verwerven. Zijn politieke tegenstanders worden zelf te zeer gehinderd door grote interne verdeeldheid om een front te vormen. Bovendien wordt kritiek sterk ontmoedigd door de intimidatiepraktijken van het chavistisch regime. Toch begint de steun aan het bewind van Chávez af te kalven: de wereldeconomische crisis wordt ook in Venezuela sterk gevoeld. Door droogte breekt er in 2010 een energiecrisis uit, als het volume van de stuwmeren te klein wordt om stroom op te wekken.

Koopman concludeert dat Chávez een unieke kans had de misstanden in zijn land aan te pakken, de democratie te versterken en de situatie van de arme massa te verbeteren. Hij heeft die kans laten lopen door niet te investeren in de toekomst. Wat betekent dit alles voor de toekomst van Chávez? In 2012 zullen de Venezolaanse presidentsverkiezingen plaatsvinden, waarbij Chávez verwacht wordt wederom de belangrijkste kandidaat te zijn. Het falen van de economie en de infrastructuur kunnen hem uiteindelijk duur komen te staan, als het geduld van ook de trouwste chavisten te lang op de proef wordt gesteld. Maar wellicht zal uiteindelijk een hele andere factor bepalend blijken. Vlak na het uitkomen van het boek werd bekend dat Chávez aan kanker lijdt, en hiervoor behandeld is in Cuba. De tijd zal leren hoe houdbaar het regime-Chávez is.

Charlotte van Baak

Charlotte van Baak is plaatsvervangend Adviseur Koninkrijkszaken bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Zij houdt zich daar o.a. bezig met de relaties van het Koninkrijk der Nederlanden met het grootste buurland, Venezuela.

Humaniteit of militaire noodzaak: humanitair oorlogsrecht

Boukje Pieters, Arjen Vermeer & Pita J.C. Schimmelpenninck van der Oije
Inleiding humanitair oorlogsrecht.

Den Haag: T.M.C. Asser Press, 2011: 226 blz.; € 25,-; ISBN: 978-90-6704-336-6

Sinds 2001, toen bij Kluwer de laatste versie van professor Coolens boek *Humanitair oorlogsrecht* uitkwam, kende Nederland geen nieuw degelijk en actueel overzicht meer van het humanitair oorlogsrecht.

Hierin hebben de heren Pieters en Vermeer en mw. Schimmelpenninck van der Oije namens het Rode Kruis verandering gebracht. Met *Inleiding humanitair oorlogsrecht* voorziet het Rode Kruis in een toenemende

behoefte aan voorlichting over het oorlogsrecht aan het publiek. Tevens is dit één van de belangrijkste punten waar het Rode Kruis naar streeft. Dit werk kan goed als lesmateriaal dienen voor militairen in opleiding,

alsmede voor diegenen die de basis-kennis van dit rechtsgebied wensen bij te spijkeren. Wél maak ik daarbij de kanttekening dat het boek ook niet veel meer biedt dan dat. Het is helder in het weergeven van de basisprincipes van het humanitair recht, maar het zal geen aanleiding geven tot discussie of verdieping van het onderwerp. Daarmee is het Rode Kruis dus geslaagd in zijn opzet een boek te presenteren op een niveau dat gelijk staat aan het bachelor-niveau.

De Nederlandse taal maakt dat het boek voor een ieder goed leesbaar is, maar deze werkwijze heeft het nadeel dat de internationaal gehanteerde Engelstalige begrippen niet worden genoemd. Hierdoor wordt de lezer niet of nauwelijks bekend gemaakt met termen die ook in Nederlandse organisaties en instituties zeer gangbaar zijn. Het boek is dan ook niet aan te raden als introductie dan wel handleiding voor diegenen die werkzaam zijn bij organisaties met internationale partners en projecten in de humanitaire sector.

Zeer prettig zijn echter wel de duidelijke voorbeelden en het gebruik van aparte kaders, waarin de auteurs principes en subprincipes van het humanitair recht uitlichten. Tevens wordt de mogelijkheid geboden de gelezen informatie te toetsen, met behulp van een aantal vragen aan het einde van ieder hoofdstuk. Hierdoor wordt zeer inzichtelijk welke aspecten uit het hoofdstuk prioriteit hebben.

Zo is ook het onderscheid tussen het Haagse recht en het Geneefse recht uitdrukkelijk belicht en wordt dit onderscheid consistent aangehouden. Ook de aandacht die uitgaat naar de belangrijke en soms complexe verhouding tussen het humanitair recht en de mensenrechten is overzichtelijk. Dit uit zich bijvoorbeeld in de nadere bespreking van het recht op leven, waarbij doorgaans een moeilijke afweging moet plaatsvinden tussen mensenrechten

en het humanitair recht. Militaire noodzaak en humaniteit, de twee basisprincipes van dit rechtsgebied, komen daarin bij uitstek samen.

Vervolgens benoemen de auteurs niet alleen de positieve kanten van het humanitair recht, maar is er ook ruimte voor een kritische gedachte. De erkenning dat de toepassing van het humanitair oorlogsrecht complex is doordat moeilijk te bepalen is met welke motivatie staten al dan niet rechtmatig handelen, geeft immers aan dat een oordeel hierover op grond van het humanitair oorlogsrecht niet zonder slag of stoot kan worden geaccepteerd. Waar de rechtmatigheid bij individueel handelen al moeilijk te bepalen is, is dit bij de aansprakelijkheid van staten des te meer het geval. Dat maakt het humanitair recht tot een uitermate interessant, bediscussieerbaar rechtsgebied. Het is mijns inziens zeer correct dat dit punt wordt genoemd.

Kort samengevat bespreekt het boek het ontstaan van het humanitair recht, waarbij ook een grote internationale denker als Hugo de Groot niet onbesproken blijft. Vervolgens worden de bronnen en de belangrijkste verdragen besproken. De basisprincipes van het humanitair recht, te weten *humaniteit* en *militaire noodzaak*, komen apart aan bod, met speciale aandacht voor de twee beginselen die een grote rol spelen in de toetsing van militaire noodzaak en humaniteit: *proportionaliteit* en *onderscheid*. De toepassing van het recht en de daarvoor noodzakelijke definitie van combattanten en strijdende partijen vormen een belangrijk aspect in dit boek. Hierbij is kennis van de regels omtrent bescherming van specifieke personen en objecten onmisbaar, zoals in het zesde hoofdstuk wordt belicht.

Veel aandacht gaat ook uit naar één van de moeilijkste aspecten in het humanitaire recht: de *naleving*. Zoals eerder aangegeven kunnen staten zich eenvoudig verweren

tegen eventuele beschuldigingen, daar de motivatie en de intentie moeilijk te achterhalen zijn. Met de komst van speciale tribunalen voor regionale conflicten moet de naleving beter gewaarborgd zijn. Ook het Internationale Strafhof speelt hierin een belangrijke rol en dit bewijst eens te meer dat het humanitair oorlogsrecht en het internationale strafrecht onlosmakelijk aan elkaar zijn verbonden.

Al met al biedt het Rode Kruis hiermee een helder overzicht van het humanitair recht. Met de toenemende aandacht in de media voor conflicten, waar Libië een actueel voorbeeld van is, groeit de noodzaak van duidelijke informatievoorziening aan het publiek. Niet alleen journalisten en militairen die zich naar dergelijke gebieden begeven, maar ook de geïnteresseerde burger kan zich verdiepen in de regelgeving omtrent oorlogvoering en menselijke veiligheid. Hopelijk zet het Rode Kruis de ingezette koers voort en kunnen wij op niet al te lange termijn een werk verwachten waarin bepaalde theorieën kritisch worden besproken en meer discussie en debat over het oorlogsrecht worden aangemoedigd.

Lenneke Sprik

Lenneke Sprik studeerde militair recht en werkte als stagiaire bij IKV Pax Christi. Zij is mede-oprichter van het *International Network on Explosive Weapons* (INEW).

Rol, betekenis en effecten van '9/11' belicht

F. Osinga, J. Soeters, W. van Rossum

Nine Eleven Tien Jaar Later.

Amsterdam: Boom, 2011; 288 blz.; € 19,90; ISBN: 978-94-6105-472-2

Van onze psychologie tot de Nederlandse krijgsmacht en de Arabische lente, de bundel *Nine Eleven Tien Jaar Later* laat twintig experts, allen actief op het gebied van defensie- of veiligheidsvraagstukken, aan het woord over de relatie van hun vakgebied met '9/11'. In veertien hoofdstukken behandelen de auteurs een specifiek deel terrein en schetsen, observeren en/of analyseren de ontwikkelingen daarbinnen als gevolg van of met betrekking tot 9/11. In veel gevallen betrekken de auteurs daarbij ook andere ontwikkelingen, vóór of na 9/11, die relevant zijn voor het begrijpen van de effecten op het thema in een breder kader.

Het eerste hoofdstuk geeft een globale, generieke en heldere uiteenzetting van de hoeveelheid informatie over 9/11. Frans Osinga merkt op dat er sinds 9/11 meer dan 20.000 publicaties over terrorisme en aanverwante onderwerpen het licht hebben gezien (blz. 10). Bij zoveel publicaties is een diversiteit aan meningen en grote kwantiteit aan besproken onderwerpen niet vreemd. Osinga weet zeer nuchter en feitelijk verslag te doen van de meest bepalende of besproken perspectieven, publieke debatten en keuzen die op allerlei niveaus in uiteenlopende contexten zijn gemaakt. De bundel kan daarna, volgens redacteur Osinga, op de volgende wijze worden ingedeeld. Eerst komen vijf hoofdstukken van reacties op 9/11. Dit zijn reacties in de psychologische zin (Sjo Soeters); reacties in de politieke en openbare discussie in de Verenigde Staten (Ruud Janssens); de effecten van de Amerikaanse reactie voor de

machtsstatus van Amerika (Rob de Wijk), voor de NAVO (Alexander Bon en Sabine Mengelberg); en reacties in het kader van financiële terrorismebestrijding (Robert Beeres en Myriame Bollen).

Vervolgens wordt de aandacht op Europa en Nederland gericht. In die context wordt eerst Europees-breed en generiek gekeken (Erwin Muller) en daarna worden de gevolgen en effecten van 9/11 en terrorismebestrijding voor politiek Nederland geschetst (Jan van der Meulen). De andere twee artikelen behandelen specifiek de civiele vorm van contraterrorismebeleid in Nederland (Bob de Graaff) en de rol van 9/11 binnen de Nederlandse krijgsmacht (Erik de Waard en Jörg Noll). De laatste vier hoofdstukken gaan over de rol van enkele elementen die als gevolg van 9/11 op de voorgrond zijn komen te staan. Hier komen Al Qaeda en sociale-netwerkanalyse aan bod (Roy Lindelauf en Giliam de Valk) en wordt de rol van religie in politieke betrekkingen beschreven (Theo Brinkel). Een voorlaatste hoofdstuk betreft een analyse van de legitimiteit van statelijk geweldgebruik (P.A.L. Duchaine en T.D. Gill) en er wordt afgesloten met de botsing van ideologieën in het Midden-Oosten vanaf 9/11 tot de Arabische Lente (Maarten Rothman).

Gezien de opmerkingen van redacteur Willem van Rossum dat het boek een alomvattende analyse wil geven en met gepaste afstand de ontwikkelingen als gevolg van 9/11 wil beschrijven, is een goed overzicht van de gebeurtenissen een noodzakelijk element. In deze context is de bijdrage van De Graaff over het Nederlandse contraterrorismebeleid

zeker het vermelden waard. De vele nieuwe wetten en inzichten die in Nederland de basis hebben gelegd voor een nieuwe vorm van terrorismebestrijding worden voorzien van historische inkadering. Hetzelfde geldt voor de bijdrage van Van der Meulen, die de ontwikkelingen van 9/11 plaatst binnen het kader van de moorden op Pim Fortuyn en Theo van Gogh. Er wordt een indrukwekkend veelomvattend overzicht gegeven van publieke en politieke reacties omtrent gewelddadige incidenten, terrorisme of de islam en moslims (zie bijv. blz. 133). Het artikel van Beeres en Bollen over de gevolgen van de concentratie op financiële aspecten in het kader van de *Global War on Terror* geeft ook een mooi overzicht van de totstandkoming van internationale verdragen betreffende dit thema (blz. 98-99).

Een goede analyse heeft in de wetenschap vaak een theoretisch kader. Voor het thema terrorisme bestaat dat tegenwoordig meestal uit een multidisciplinair perspectief, dat op meerdere niveaus, van individu tot samenleving, moet kunnen doorwerken. Van deze kennis getuigt de bijdrage van Soeters, die de *Terror Management Theory* (TMT) aanhaalt, helder uitlegt en in breder perspectief plaatst. De TMT is een psychologische theorie die al vóór 9/11 bestond en die onderzoekt wat de effecten van doodsbefef, herinneringen of vragen omtrent eigen mortaliteit zijn (blz. 30). Uit psychologische experimenten bleek dat dit soort van gedachten, inherent binnen het kader van terrorisme, leidt tot meer negatieve beeldvorming over 'de ander', 'de vreemdeling'. Dit wordt ook bevestigd door veldonderzoek bij in

Afghanistan dienende Nederlandse militairen, onderzoek waaraan Soeters ook heeft meegewerkt.¹ Het is niet vreemd dat in deze context waarin de ander een duidelijk te onderscheiden 'ander' is, met een andere nationaliteit of geloofsopvatting, inter-etnische/inter-relegieuze relaties en verhoudingen onder druk kunnen komen te staan (blz. 31). De gebeurtenissen als gevolg van 9/11 hebben volgens de auteur er duidelijk blijk van gegeven dat de TMT ook op grotere schaal in bredere sociale verbanden en organisaties doorwerkt.

Nieuwe inzichten zijn en blijven bij iedere publicatie relevant en interessant. Hierin voorziet het hoofdstuk van Muller, dat zich voor een groot deel beroept op de resultaten verkregen uit recent Europees onderzoek (blz. 108). Dit heeft geleid tot nieuwe en interessante visualisaties en categorieën in terrorismebestrijdingsbeleid op Europees-breed niveau (blz. 113-116). Zo valt Nederland, samen met Italië, volgens het onderzoek in de *mensgerichte aanpak*, die zich vooral concentreert rondom het concept dat terrorisme een menselijke activiteit is. Als gevolg van deze constatering wordt er dus ingezet op een relatief groot aantal sociale maatregelen ter voorkoming van terrorisme. Duitsland, het Verenigd Koninkrijk, Denemarken en Tsjecho

hebben een zg. '*maximale benadering*'. Dit betekent dat zij op alle vier criteria die de EU hanteert (*prevent, pursue, protect en respond*) zeer hoog scoren. Verder is er nog een *confronterende houding*, die zich sterk richt op vervolging (Frankrijk en Portugal), en een *antagonistische houding* (Spanje en Polen), die veel nadruk legt op hoe te reageren in geval van een (grootschalig) terroristisch incident. De visualisatie van sociale-netwerkanalysen en de methodiek daartoe, zoals gepresenteerd door Lindelauf en De Valk (blz. 194-197), is ondanks de onzekere relevantie en uitkomsten van een dergelijke analyse, zeker een nieuwe en interessante manier om kennis en informatie inzichtelijk te maken.

De bundel geeft een krachtige en interessante aanzet tot een alomvattende analyse van de rol, betekenis en effecten van 9/11. Krachtig door de diversiteit en veelheid van onderwerpen die worden behandeld in relatie tot 9/11. Interessant door de ervaring, kennis en kundigheid van de auteurs, die elk op eigen wijze vaak tot heldere en prikkelende analyses komen. De alomvattende analyse wordt echter niet geheel afgemaakt, omdat een samenvattende en integrale benadering of analyse van de afzonderlijke hoofdstukken en benoemde punten ontbreekt.

Wellicht is dit punt van kritiek minder relevant wanneer men er

rekening mee houdt dat de meeste hoofdstukken wel voorzien zijn van duidelijk afgebakende conclusies. Sinds 9/11 is veel geschreven en gepubliceerd, waarbij veel uiteenlopende opvattingen over bepaalde elementen van terrorisme en effecten daarvan op andere aspecten van de samenleving aan het licht zijn gekomen. Hierdoor alleen al is een alomvattende analyse een wellicht onmogelijke opgave. De poging van de redacteurs om met gepaste afstand een gevarieerd inzicht te geven is in ieder geval geslaagd, zeker wanneer men de hoofdstukken afzonderlijk bekijkt, evenals de achter in het boek opgenomen grote hoeveelheid bronnen.

Frédérique Petit

Frédérique Petit is dual-promovendus bij het Centrum voor Regionale Kennisontwikkeling, Campus Den Haag, Universiteit van Leiden. Daarvoor was zij jarenlang terrorisme-onderzoeker voor het COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement.

Noot

1 M. Dechesne, C. van den Berg & J. Soeters, 'International Collaboration under Threat: A Field Study in Kabul', in: *Conflict Management and Peace Science*, februari 2007, jrg 24, nr 1, blz. 25-36.

Poging tot ordening in het klimaatdebat

Pier Vellinga

Hoezo klimaatverandering. Feiten, fabels en open vragen.

Amsterdam: Uitgeverij Balans, mei 2011; 159 blz.; € 14,95; ISBN: 978-94-600-3303-2

In de hectiek van de Arabische Lente en problemen in de eurozone lijkt de polemiek omtrent klimaatverandering enigszins tot bedaren te zijn gekomen. Pier Vellinga's boek *Hoezo klimaatverandering* komt daarom op

het goede moment. In tegenstelling tot wat de titel wellicht doet vermoeden, poogt dit boek het (politieke) klimaatdebat op een bescheiden manier te ontleden en te toetsen aan recente wetenschappelijke inzichten.

Van doorslaggevend belang is het spanningsveld tussen wetenschap en politiek. Waar het in de academische wereld draait om nuances en uiteenlopende veronderstellingen, is de politiek – en

dit geldt ook voor de media – op zoek naar bruikbare *oneliners*. Het academisch fundament is daarom ondergesneeuwd in een maatschappelijk debat waar emoties als leidend gelden.

Juist omdat de politieke discussie zo geladen en onduidelijk is, heeft het klimaatvraagstuk in de politiek nooit dezelfde urgentie gehad als in de wetenschap. Maar overdrijven de klimaatonderzoekers dan?, vraagt Vellinga zich af, blijkbaar in de veronderstelling dat de neuzen daar wel in dezelfde richting staan. Hij haalt drie gevallen uit het verleden aan: de voorspellingen van de Club van Rome; de discussie omtrent zure regen in de jaren '80; en het debat over de ozonlaag. Die doemscenario's lijken achteraf immers stuk voor stuk overdreven te zijn geweest.

Juist echter doordat deze kwesties aanleiding boden snel in te grijpen, bleek het aanvankelijke alarm overdreven. De snelheid waarmee een door de wetenschap gedefinieerd probleem tot politiek ingrijpen leidt, is in de eerste plaats afhankelijk van de mate van structurering in de organisatie en presentatie van wetenschappelijke kennis. Het bestaan van een spreekbuis voor de wetenschap – zoals het wetenschappelijk klimaatpanel van de Verenigde Naties, het IPCC – leidt eerder tot politieke inmenging. Een tweede obstakel zijn de grootte en reikwijdte van antagonistische belangen – vaak binnen het bedrijfsleven. Bij het uitbannen van CFK's ging het om een paar verantwoordelijke bedrijven; bij de discussie omtrent klimaatverandering spelen veel grotere belangen, niet in de laatste plaats die van de 'fossiele industrie'.

Na de wetenschap op deze wijze een plek in het brede discours te hebben gegeven, wendt Vellinga, in 1990 mede-oprichter van het IPCC en thans onder meer hoogleraar klimaatverandering aan de universiteit van Wageningen en aan de VU in Amsterdam, zich tot het klimaatdebat zelf en de rol van de door de

mens veroorzaakte uitstoot van broeikasgassen.

Er is wel degelijk sprake van klimaatverandering, en de uitstoot van broeikasgassen is daarbij belangrijker dan de stand van de aardas, dan zonnestraling of dan cycli van ijstijden, aldus Vellinga. Deze alternatieve verklaringen voor klimaatverandering stranden omdat ze niet corresponderen met de tijdschaal van 30 tot 100 jaar die op klimaatverandering van toepassing is, ofwel vanwege hun in vergelijking met broeikasgassen marginale of (in het geval van vulkaanuitbarstingen) kortstondige invloed op de temperatuur van de aarde.

De rol van de mens is zeker van belang, stelt Vellinga. Niet zozeer vanwege de *omvang* van 'onze' emissies, die in vergelijking met de natuurlijke uitstoot gering zijn, maar omdat deze het *natuurlijk evenwicht* verstoren. De effecten van klimaatverandering op de mensheid zullen niet biologisch, maar vooral politiek van aard zijn. Er bestaat immers een aanzienlijke discrepantie tussen de bron van menselijke uitstoot van broeikasgassen en de plekken waar de gevolgen tot uiting (zullen) komen [vgl. de gevolgen van zeespiegelstijging voor een land als Bangladesh; eindred.] De pregnantie van deze onrechtvaardigheid zal scherper worden naarmate de gemiddelde temperatuur tussen nu en 2100 niet met 2, maar eerder met 4 of 6 graden Celsius zal stijgen.

Vellinga redeneert vervolgens dat Nederland er verstandig aan zou doen zich preventief aan te passen aan een veranderend klimaat. Ook hier geldt dat voorkomen (nu al nadenken over dijkverbreding) economisch beter is dan genezen (omgaan met een dijkdoorbraak). Daarnaast moet Nederland energiek inzetten op emissievermindering. De transitie naar een groene energiehuishouding gaat niet ten koste van economische groei, weet Vellinga. De auteur hanteert hiermee echter een te dunne basis om de 'groene' overstap

te propageren. Hij overschat de mate waarin alternatieve bronnen van *elektriciteit* de fossiele bronnen van *energie* kunnen vervangen. Wind- en zonne-energie gaan immers pas echt met olie concurreren, wanneer ook het marktaandeel elektrische auto's sterk toeneemt.

Het korte boek eindigt met een uiteenzetting van feiten, fabels en onzekerheden omtrent klimaatverandering. De discussie zou zich in Vellinga's visie juist moeten richten op de onzekerheden die er nu nog bestaan, namelijk in welke hoedanigheid klimaatverandering vorm zal krijgen en welke implicaties dat meebrengt. Maar gezien de nuances die dit debat behoeft, is het wellicht beter als het zich voorlopig buiten de politieke orkaan voortzet.

Timon Dubbeling

Timon Dubbeling volgt vanaf september 2011 de master 'International Energy' aan het *Institut d'Études Politiques* (Sciences Po) te Parijs. Hij is de oprichter van het *Independent Student Energy Platform* (ISEP) en was tevens voorzitter van deze denktank voor studenten.

Europese eenwording en techniek

Frank Schipper

Driving Europe. Building Europe on Roads in the Twentieth Century.

Amsterdam: Aksant Academic Publishers, 2008; ISBN: 978-90-5260-308-7

Vincent Lagendijk

Electrifying Europe. The power of Europe in the construction of electricity networks.

Amsterdam: Aksant Academic Publishers, 2009; ISBN 978-90-5260-309-4

Irene Anastasiadou

Constructing Iron Europe. Transnationalism and Railways in the Interbellum.

Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012; 288 blz.; € 24,90; ISBN: 978-90-5260-392-6

Even een lesje geschiedenis. Waren de grondleggers van de Europese samenwerking niet de wat geheimezinnige Oostenrijkse graaf Von Coudenhove-Kalergi, Robert Schuman en Jean Monnet? De meeste Europa-deskundigen zullen deze opsomming, met wat varianten, beamen. Maar technici, of misschien beter techniekhistorici, hebben daar heel andere ideeën over. Zij zien de veelal onbekend gebleven ingenieurs – die zich vanaf het midden van de 19de eeuw inspanden om grensoverschrijdende technische systemen, zoals spoorwegen en later autowegen en een elektriciteitsnet, tot stand te brengen – als de werkelijke grondleggers van de Europese eenwording.

Tensions of Europe

Mede om die opvatting te ondersteunen, is rond 2000 het project *Tensions of Europe* van start gegaan. Thuisbasis hiervan is de Technische Universiteit Eindhoven, met prof. dr Johan Schot als coördinator (Schot is hoogleraar Contemporary European History of Technology bij de groep Innovation Sciences). In het kader van dit project zijn inmiddels proefschriften verschenen over de aanleg van een Europees wegen-, elektriciteits- en spoorwegnet.

De laatste hiervan, *Constructing Iron Europe*, geheel in stijl geschreven door de Griekse projectmede-

werker Irene Anastasiadou, is onlangs uitgekomen. Uit deze dissertatie wordt, misschien onbedoeld, duidelijk waarom de meeste mensen toch blijven vasthouden aan het eerder genoemde rijtje Europese helden. Ingenieurs en andere technici spanden zich vanaf het laatste kwart van de 19de eeuw inderdaad in om internationale spoorlijnen te verwezenlijken, waarbij vooral Istanboel een grote aantrekkingskracht had. Hun voorstellen en projecten hadden echter weinig met de eenheid van Europa te maken. In deze hoogtijdagen van imperialisme en kolonialisme ging het er meer om de eigen natie te bevoordelen en de Europese concurrentie de pas af te snijden.

De Volkenbond als bemiddelaar

Een goed voorbeeld is de fameuze Oriënt Express, die via Boedapest en Wenen onder meer naar Berlijn en Hamburg voerde. Na de Eerste Wereldoorlog kwam daarvoor de Simplon-Oriënt Express in de plaats, die Istanboel via Belgrado, Triëst en Venetië met Bordeaux verbond. De hoofdsteden van de verliezers van de oorlog: Wenen, Boedapest en Berlijn liet de nieuwe lijn links liggen.

Oostenrijk en Duitsland protesteerden bij de Vredesconferentie van Versailles en later bij de Volkenbond. Maar dat hielp aanvankelijk niet veel. Rond 1925 kwam de Oriënt Express weer in bedrijf, maar de ver-

binding liep aanvankelijk niet verder dan Boekarest. Pas in 1932 was de lijn in volle glorie hersteld.

Ondanks het weinig verheffende gesteggel kwamen tussen technici uit diverse landen in de praktijk toch vormen van samenwerking tot stand. Om zaken op technisch terrein voor elkaar te krijgen, waren afspraken nodig. En zo troffen technici van verschillende nationaliteiten elkaar toch aan de conferentietafel om besluiten te nemen over bijvoorbeeld de breedte van het spoor en het voltage van elektriciteitsnetten.

...en stimulator

Een belangrijke rol in de totstandkoming van deze praktische zaken speelde de in 1919 opgerichte Volkenbond, met hoofdkantoor in Genève. Deze organisatie wordt vrij algemeen als een mislukking beschouwd, omdat ze er niet in slaagde belangrijke politieke conflicten in de jaren 1930 tot een oplossing te brengen. Wat de Volkenbond wel goed deed, was het verzamelen van cijfermateriaal over allerlei technische en sociale zaken en het bemiddelen in praktische problemen tussen landen. Zo hield een Volkenbond *Road Committee* zich tussen 1921 en 1938 bezig met het bevorderen van toerisme, door het reguleren van het internationale autoverkeer. Bevordering van de verkeersveiligheid was een speerpunt in

het beleid van deze commissie, die zich inspande tot een zo groot mogelijk eenheid in wegmarkeringen en verkeersborden te komen.

De Volkenbond deed ook zijn best om een Europees elektriciteitsnet tot stand te brengen. Initiatiefnemer was België dat, in aansluiting op voorgaande plannen voor een grotere regionale samenwerking op het terrein van energie-uitwisseling, in 1930 voorstelde dit soort kwesties op Europees niveau aan te pakken. Franse ingenieurs maakten plannen voor een 'super-netwerk' van 400 kV. Maar dit plan en mogelijke alternatieve voorstellen, die uitgingen van het geleidelijk met elkaar verbinden van nationale netten, liepen vast op de aanhoudende economische problemen in deze crisistijd. Daarnaast speelde ook de opkomst van het fascistische Italië en nazi-Duitsland een rol. In deze ideologieën nam het nationalisme een belangrijke plaats in. Het werk van de Volkenbond was voor deze staten anathema.

Vooruitgang na 1945

De grote sprong voorwaarts wat betreft de technische samenwerking in Europa vond plaats na het eind van de Tweede Wereldoorlog. Wel moet hierbij worden vermeld dat een aantal activiteiten al tijdens de oorlog was gestart, soms nog door functionerende afdelingen van de Volkenbond. Eind jaren '40 kwamen er organisaties op die actief werden op internationaal transportgebied. In het kader van het Marshallplan stelden zij zich ten doel te komen tot aanleg van een Europees wegennet: denk hierbij aan de nog steeds bestaande E-nummering van autosnelwegen. De Verenigde Staten fungeerden daarbij ook op vervoers-technisch terrein als voorbeeld.

Ten slotte kwamen de twee belangrijkste organisaties tot stand: de *Inland Transport Committee* (ICT) en de *European Conference of Ministers of Transport* (ECMT). Zij bestaan beide nog en houden zich

bezig met respectievelijk de aanleg van een Europees wegennetwerk, het zg. E-netwerk, dat zich ook uitstrekte over Oost-Europa, en zaken betreffende het wegennet van de West-Europese staten. De politiek in de vorm van de Koude Oorlog en de daarbij behorende scheidslijnen deed zich echter ook in de technische wereld gelden.

Bij de elektrificatie zien we eenzelfde soort ontwikkeling. Voortbouwend op de hiervoor genoemde voorstellen voor een Europees energienet, kwam in 1950 een *Union of Electricity Producers of Western Europe* (UCPTE) tot stand. Die bracht een samenwerking tussen de elektriciteitsproducenten in die regio op gang. Uitbreiding van die samenwerking naar Oost-Europa was aanvankelijk echter niet mogelijk. De elektriciteitsvoorziening was tevens een politieke en militaire kwestie, waar de NAVO en de Verenigde Staten scherp toezicht op hielden.

Wel kwam er samenwerking tussen Oostenrijk en het toenmalige en sovjetdissidente Joegoslavië tot stand, maar deze connectie was vooral sterk politiek bepaald. Het Westen wilde daarmee bijdragen aan Belgrado's min of meer onafhankelijk positie in het Oostblok.

Na het geleidelijk verdwijnen van de Oost-West-tegenstelling in de jaren '70 en '80 kreeg de samenwerking meer inhoud en kwamen bijvoorbeeld op het terrein van de elektriciteitsvoorzieningen verbindingen tot stand. Na de val van de Berlijnse Muur en de implosie van de Sovjetunie rond 1990 ging deze ontwikkeling in versneld tempo door.

Andere blik

Is het nu zo dat we na de publicatie van deze drie proefschriften onze visie op het tot stand komen van de EU moeten herzien? Nee, zo'n vaart loopt het niet. Uit de dissertaties blijkt vooral dat, ondanks alle, soms ook naïeve, goede wil van de technici 'de politiek' in feite de hoofdrol

speelde bij de Europese eenwording. Tijdens het interbellum verhinderden eerst het naoorlogse chauvinisme, en later het opkomend fascisme, de voortgang van de Europese toenadering. Na 1945 speelden de Oost-West-tegenstellingen aanvankelijk een rol bij het tegengaan van eenheid. Wel was het natuurlijk zo dat in de beide blokken de integratie van technische systemen snel voortging. Hieraan lagen echter vaak militair-strategische redenen ten grondslag.

Hoewel de drie proefschriften niet een geheel andere visie op de verwezenlijking van de Europese eenheid bieden, bekijken ze dit proces wel vanuit een ander perspectief. Het traditionele verhaal daarover wordt in sterke mate gedomineerd door de diplomatieke geschiedschrijving. In de proefschriften wordt de aandacht gevestigd op alternatieve krachten, die zich om vooral praktische redenen bezighielden met die Europese eenheid.

Technici en techniek waren vanaf eind 19de, begin 20ste eeuw, de drijvende krachten bij het streven naar grotere samenwerking. Het is daarom een goede zaak dat de rol van een aantal van de vooraanstaande figuren en organisaties op dat terrein is beschreven. Zij hebben letterlijk en figuurlijk de werktuigen geleverd om het Europese project tot een (voorlopig) succes te maken.

Hans Schippers

Hans Schippers, historicus, is verbonden aan de Technische Universiteit Eindhoven, o.a. als coördinator van het College Techniek, Vrede en Veiligheid.

Keukengeheimen van een Amerikaanse diplomaat

R. Roy & J.W. Young

Ambassador to sixties London. The diaries of David Bruce, 1961-1969.

Dordrecht: Republic of Letters, 2009; 502 blz.; € 76,-; ISBN: 978-90-8979-013-2.

Ook in Nederland mogen de gepubliceerde dagboeken van de Amerikaanse topdiplomaat David K.E. Bruce, ambassadeur in Londen van 1961 tot 1969, niet onbesproken blijven. Niet zozeer vanwege het bijzondere perspectief op de zogenoemde 'special relationship' tussen Groot-Britannië en de Verenigde Staten; de dagboeken maken eens te meer duidelijk hoezeer die relatie in de jaren zestig van de vorige eeuw onder druk stond. Het belang zit vooral in het unieke beeld dat naar voren komt van het leven en werken van een naoorlogse topdiplomaat. Op dit gebied zijn we in Nederland niet verwend. Terwijl historici in Groot-Britannië en de Verenigde Staten kunnen putten uit vele memoires, dagboeken en diepgaande interviews met oud-diplomaten (de laatste grotendeels beschikbaar op internet), zijn in Nederland de naar het Nationaal Archief overgebrachte dagboeken van oud-minister van Buitenlandse Zaken Joseph Luns niet eens openbaar. Biograaf Albert Kersten mocht er op basis van een speciale regeling met Luns gebruik van maken, maar voor het publiek blijven ze tot 2020 (!) gesloten. Doodzonde, maar ook typerend voor de situatie in Nederland, waar veel studie wordt gedaan naar het naoorlogs buitenlands beleid zonder stil te staan bij individuen achter dit beleid.

David Bruce (1898-1977) wordt beschouwd als een van de prominentste naoorlogse Amerikaanse diplomaten. Lang zag het daar niet naar uit. Grootgrondbezitter, kunstkenner, antiekverzamelaar (hij kwam uit een vermogende familie uit Baltimore), Democraat, kosmopoliet – zo kan het eerste deel van zijn le-

ven in steekwoorden worden gevat. Pas tijdens de Tweede Wereldoorlog – hij was de veertig toen ruim gepasseerd – nam zijn carrière een vlucht, toen hij nauw betrokken raakte bij het opzetten van een Amerikaanse inlichtingendienst. In 1942 werd hij hoofd van de OSS, de voorloper van de CIA. Bruce had een fascinatie voor Europa en was een bevoegen Atlanticus, die droomde van een 'great European complex in bonds so strong as to create lasting Western unity' (dagboek, 9 augustus 1961). Hij is de enige Amerikaanse diplomaat die ambassadeur was in zowel Frankrijk, (West-)Duitsland als Groot-Britannië. In de traditionele Britse hoofdstad voelde hij zich als 'laatste Amerikaanse aristocraat', zoals hij wel is genoemd, het meest thuis.

Dat blijkt ook uit de dagboek-aantekeningen, die ongelooflijk gedetailleerd zijn en een schat aan informatie bieden over de praktijk van een topdiplomaat. Wat onder meer opvalt, is dat de regelmatige, meer formele gesprekken met leden van de Britse regering, waarvan ook uitvoerig verslag werd gedaan aan het *State Department*, slechts een klein gedeelte van het werk uitmaakten. Voortdurend was Bruce op onderzoek uit en voortdurend werd er bij hem van allerlei zijden gelobbyd. Voor een belangrijk deel gebeurde dit bovendien tijdens de vele diners en andere *social events*, waar hij een graag geziene gast was, samen met zijn twintig jaar jongere en populaire vrouw Evangeline, zelf half-Brits.

Via Bruce krijgen we een beeld van het belang van dit informele circuit, waarover maar weinig bekend is. In detail vertelt hij over de gebruiken aan het Britse hof, over

het netwerken tijdens de wereldberoemde paardenraces in Ascot en Epsom, alsmede over de invloed van Amerikaanse topjournalisten die zich ook in deze kringen begaven. Mede door hun kritiek op de militaire aanwezigheid van de Verenigde Staten in Vietnam begon Bruce ook steeds kritischer te worden. Verder zien we hoeveel spanningen Vietnam veroorzaakte in het Witte Huis, waar hij als vertrouweling van Johnson geregeld te gast was.

Nederlanders komen niet ter sprake, afgezien van ambassadeur Herman van Roijen, toplobbyist voor 'Europa' Max Kohnstamm en John Loudon, directeur-generaal van Shell, van wie Bruce in het bijzonder onder de indruk was: 'His business connections are so widespread, his influence and his wisdom so respected, that I particularly value his opinions' (dagboek, 20 november 1967). Dat Nederland er bekaaid van af komt, zegt overigens niet zoveel, aangezien bezorgers R. Roy en J.W. Young maar liefst 90 procent schrapten om een toegankelijk boek van zo'n 500 pagina's te kunnen presenteren.

Deze publicatie gaat niet over Nederland, maar zou een prachtige inspiratiebron kunnen zijn voor historici die zich bezighouden met de naoorlogse buitenlandse politiek van Nederland. Nog te vaak zijn studies daarnaar gebaseerd op codeberichten, memoranda en notulen uit de reguliere archieven, terwijl deze dagboeken laten zien dat daarachter nog een hele wereld schuilgaat en dat diplomaten veel meer doen dan informatie inwinnen en instructies uitvoeren. De enige recente Nederlandse publicatie die daarop zicht biedt zijn de Europese dagboeken van genoemde Kohnstamm,

bezorgd door Mathieu Segers. Vorig jaar verscheen een tweede deel over 1957 tot 1963. Voor meer gepubliceerde dagboeken van Nederlandse diplomaten moeten we terug naar de jaren tachtig van de vorige eeuw, toen onder meer een deel van de dagboeken van H.N. Boon verscheen.

Ongetwijfeld is er meer interessants te vinden op dit gebied, zij het minder dan in de Angelsaksische wereld, waar het onder politici en diplomaten gebruikelijker is terug te kijken op de eigen carrière en daarover ook open te zijn. Wordt het wat dit betreft niet eens tijd

diplomaten aan het eind van hun loopbaan structureel te ondervragen, zoals in de Verenigde Staten en Groot-Britannië gebruikelijk is? Met het bestuderen van het goed geordende archief van het ministerie van Buitenlandse Zaken komen we er in ieder geval niet. Van belang zijn ook de spelers zelf; hun levensbeschouwing, visie, idealen (voor zover aanwezig), onderlinge relaties en internationale netwerk. Alleen aan de hand daarvan kunnen we de gesloten diplomatieke wereld beter gaan begrijpen en de buitenlandse

politiek van Nederland na 1945 meer diepgang en reliëf geven.

Rimko van der Maar

Rimko van der Maar werkt aan het Onderzoeksinstituut voor Geschiedenis en Cultuur in Utrecht samen met Hans Meijer aan een biografie van diplomaat Herman van Roijen (1905-1991).

De geheimen van Hezbollah ontrafeld

Joseph Alagha

Hizbullah's Identity Construction.

Amsterdam: Amsterdam University Press, 2011; 314 blz.; € 24,95; ISBN: 978-90-8964-297-4

Joseph Alagha

Hizbullah's Documents. From the 1985 Open Letter to the 2009 Manifesto.

Amsterdam: Amsterdam University Press, 2011; 224 blz.; € 22,50;

ISBN: 978-90-8555-037-2

'Hezbollah verandert wanneer de omstandigheden veranderen.' Hiermee begint Joseph Alagha zijn nieuwste boek *Hizbullah's Identity Construction*. Alagha is senior onderzoeker en hoogleraar Islamitische Studies aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Dit jaar heeft hij twee nieuwe boeken uitgebracht. Naast *Hizbullah's Identity Construction* publiceerde hij ook *Hizbullah's documents: from the 1985 Open Letter to the 2009 Manifesto*. Deze laatste titel wordt beschouwd als het eerste betrouwbare Engelstalige naslagwerk van de kerndocumenten van Hezbollah. De documenten zijn zorgvuldig vertaald en voorzien van voetnoten, relevante achtergrondinformatie en een chronologisch overzicht van belangrijke gebeurtenissen. In het inleidende hoofdstuk stelt Alagha dat Hezbollah een politieke en ideologische transformatie heeft ondergaan in de bijna vijftigjarige tijd tussen de uitgave van de Open Letter in 1985

en de bekendmaking van het nieuwe Manifest in 2009.

De auteur voelde zich gedwongen af te rekenen met de feitelijke onjuistheden over de Libanese verzetsbeweging, het resultaat van een gebrek aan nauwkeurig vertaalde documenten. Vooral voor academici en beleidsmakers is het volgens Alagha van belang Hezbollah beter te begrijpen. Hezbollah heeft een radicaal imago, terwijl het in werkelijkheid heel *pragmatisch* handelt. Dat blijkt volgens de auteur uit de manier waarop Hezbollah zich heeft getransformeerd van een islamitische verzetsbeweging (1978-1985) naar een brede sociale organisatie (1985-1991), en uiteindelijk tot een parlementaire politieke partij binnen het confessionele Libanese politieke systeem (sinds 1992).

Hizbullah's Identity Construction borduurt voort op deze stelling. Alagha probeert voornamelijk te verklaren hoe en waarom Hezbollah van identiteit verandert. Het boek vormt een uitge-

breid verslag van Hezbollah, waarin de meerdere lagen van de partij worden blootgelegd. De auteur begint met een diepgaande studie naar concepten als *resource mobilization*, tolerantie en discriminatie, martelaarschap in de Koran en de intellectuele oorsprong van de partij: de '*wilayat al-Faqih*'. Alagha's analyses dragen bij aan een zeer zorgvuldige beschrijving van Hezbollah, maar deze thematische benadering leidt er helaas ook toe dat een duidelijke betooglijn in de eerste helft van het boek ontbreekt.

Vanaf hoofdstuk vijf verschuift de focus naar meer concrete zaken. Hier beschrijft de auteur hoe Hezbollah, sinds haar deelname aan de parlementaire verkiezingen van 1992, de rol heeft gespeeld van een kleine maar mondige oppositiepartij, waarvoor het zich bovendien heeft opengesteld voor samenwerking en dialoog met andere (ook seculiere) partijen en voormalige vijanden.

De moord op premier Rafik Hariri op 14 februari 2005 heeft Libanon in twee politieke kampen verdeeld: de 8 maart-coalitie, die wordt aangevoerd door Hezbollah en andere pro-Syrische partijen, en de 14 maart-coalitie, waarvan de voornamelijk soennitische leden worden geleid door de partij van Saad Hariri. Na de oorlog met Israël in juli 2006 raakte Hezbollah verzeild in een bittere strijd met de 14 maart-regering van Fouad Siniora om een aantal belangrijke kwesties: het Hariri-Tribunaal (STL) en het verkrijgen van het 'één derde vetorecht' binnen de Ministerraad, iets waar Hezbollah's coalitie op dat moment recht op had, maar wat Siniora hardnekkig bleef weigeren. Spanningen tussen Hezbollah en de regering leidden in mei 2008 tot de meest gewelddadige confrontaties in de straten van Beiroet sinds het einde van de burgeroorlog. Milities van Hezbollah bezetten de straten in het voornamelijk soennitische West-Beiroet. De impasse werd beëindigd op 21 mei na bemiddeling door de Arabische Liga, met het ondertekenen van de Doha Akkoorden.

Op 30 november 2009 verraste Hassan Nasrallah, de secretaris-generaal en daarmee de politiek leider van Hezbollah, vriend en vijand met de bekendmaking van Hezbollah's nieuwe Manifest. De *Open Letter* van 1985 was een weergave geweest van Hezbollah's politieke ideologie. De belangrijkste thema's hierin waren een islamitische staat, antizionisme, pan-Arabisme, pan-islamisme, anti-imperialisme, jihad en martelaarschap. Hoewel Hezbollah's wereldbeeld in 2009 niet drastisch is veranderd, bevindt Hezbollah zich als organisatie in een compleet andere positie. In 1985 was Hezbollah een kleine verzetsbeweging die gericht was op het verdrijven van Israël uit de bezette gebieden in Libanon. In 2009 is Hezbollah volledig geïntegreerd in het Libanese politieke systeem. Het nieuwe manifest ziet er dan ook uit als een pragmatisch politiek document, in tegenstelling tot het ideologische, haast utopische manifest van 1985.

Het streven naar een islamitische staat of een staat binnen Libanon heeft

Hezbollah intussen losgelaten: 'Lebanon is our country [...] We want it strong and unified...we reject partition and federalism.' Bovendien onderstreept Hezbollah het belang van een hervorming van het politieke systeem in lijn met het vredesakkoord van Taïf, de huidige constitutie van Libanon: 'The main ill in the Lebanese political system is political sectarianism... Consensual democracy represents a proper political formula to assure the partnership and contributes in opening the doors for everyone to join the phase of state building.' Het nieuwe Manifest lijkt dus een breuk weer te geven met het document uit 1985.

Op het gebied van internationale politiek bevat het nieuwe Manifest nog belangrijke ideologische ondertonen. De wereld is verdeeld in 'onderdrukkers en onderdrukten', en om dit te bestrijden is pan-arabisme en pan-islamisme vereist. Ook de vijandelijke taal richting Israël en de Verenigde Staten ontbreekt niet in het nieuwe document. Hezbollah's nieuwe politieke programma is volgens Alagha in lijn met haar integratie in de Libanese politiek, terwijl de regionale militante houding van de partij aansluit bij haar politieke ideologie.

Het boek van Alagha levert een fascinerend inkijkje in de organisatie van Hezbollah en de complexe politiek van Libanon. De auteur besteedt echter bijzonder weinig aandacht aan het STL. En dat terwijl Hezbollah's agressieve retoriek op internationaal niveau is terug te zien in de continue afwijzing van het STL. Ten tijde van de oprichting van het STL was Hezbollah sceptisch, maar wees de principes van het tribunaal niet af. Hezbollah wilde een Libanees proces zonder buitenlandse inmenging. In 2009 werd bekend dat het onderzoek naar de moord op Hariri leidde naar leden van Hezbollah. Sindsdien heeft de partij een meedogenloze campagne gevoerd om het tribunaal in diskrediet te brengen en diegenen die het tribunaal steunen, te intimideren. Nasrallah heeft verklaard dat hij de vier verdachten, tegen wie op 30 juni 2011 arrestatiebevelen zijn uitgevaardigd, nooit zal uitleveren.

Het is ook opmerkelijk dat Alagha weinig ingaat op de invloed van Syrië en Iran, hoewel dit aspect toch niet onderschat kan worden. Met toestemming van Teheran zijn steeds meer pro-Iraanse figuren benoemd op belangrijke functies binnen de Libanese overheid, maar ook binnen het militaire apparaat.¹ Syrië en Saudi-Arabië spelen momenteel een belangrijke rol rondom het STL. Syrië heeft belangen bij bemoeienis met het tribunaal, de regering wil haar invloed op Libanon weer vergroten en bovendien haar bondgenoot Hezbollah in bescherming nemen. Bovendien kan het onderzoek in een later stadium weer in de richting van Syrië wijzen, zoals bij de totstandkoming van het STL het geval was. Saoedi-Arabië hoopt dat een terugkeer van Syrië in Libanon de invloed van het sji'itische Iran kan beteugelen. Het STL is dus een belangrijk instrument geworden in de regionale strijd om Libanon.²

De uitkomst van de kwestie-STL kan een enorme impact hebben op de lokale en regionale 'balance of power'. Als blijkt dat Hezbollah verantwoordelijk is voor de moord op Hariri, een belangrijke soennitische politicus, kan dit leiden tot nieuwe sektarische spanningen en vergeldingsacties tegen sji'ieten. De reputatie van Hezbollah als een niet-sektarische beweging die zich verzet tegen Israëlische bezetting, al beschadigd door de gebeurtenissen in mei 2008, kan hiermee ernstig in gevaar komen. Alagha is hier echter niet bang voor en sluit zich in zijn boek aan bij een uitspraak van Nasrallah uit 2007: 'We survived more than a quarter of a century and we are here to stay; the future is ours.'

Laura Adèr is training en research fellow aan het *Clingendael Diplomatic Studies Programme* (CDSF).

Noten

¹ A. Taheri, 'Lebanon: as Syria retreats, Iran advances', in *Asharq Alawsat*, 14 oktober 2011.

² 'Bracing for indictments in Lebanon', zie: <http://www.cfr.org/lebanon/bracing-indictments-lebanon/p23774>